

КРАЄЗНАВЧА МОЗАІКА

Іван ЛИСИЙ
(Конотоп)

Битва під Конотопом (історико-краєзнавче есе)

І. УКРАЇНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ ДО XVII СТ.

Українцям-русичам від найдавніших часів доводилось жити в екстремальних умовах із небезпечними сусідами зі Сходу та Півночі. Через Україну-Русь пролягали важливі торгово-стратегічні шляхи по Дніпру і суходолу, – це “шлях із варягів у греки” по Дніпру, “Муравський шлях” із Криму через Харківщину з його східними та західними відгалуженнями та “шовковий шлях” з Європи на Схід до Китаю та Індії.

Ніхто не знав, коли і скільки посуне торгових валок і в якому напрямку. Кожна валка мала свої загони самозахисту. Кожний сухопутний чумацько-торговець чи судноплавний гість був одночасно і торговою людиною, і добре озброєним воїном. При певних умовах він був чемним крамарем, а інколи й грабіжником, що захоплював добро місцевих людей і певних пунктів на своєму шляху та збирав данину.

У таких умовах місцевим жителям доводилося бути завжди напоготові, мати боєздатні загони самоохорони з досвідчених, хоробрих воїнів і з ватажками, здатними приймати блискавичні правильні рішення. Ватажками загонів обирали сильних, хоробрих, мудрих, досвідчених і некорисливих осіб, авторитет яких був незаперечним. У руках ватажка, як правило, зосереджувалась і цивільна, і звичаєво-судова влада. Родовитість і багатство до уваги не брались. Ось тут і починається український менталітет – нетерпимість до зажерливих родовитих та владних нездарностей. Ватажок тримався при владі за згодою віча племені чи роду доти, доки він своїми діями виправдовував довіру одноплемінців. Ось така демократія в Середньому Подніпров'ї і Запорізькій Січі збереглась аж до кінця XVII ст. Завзятими прихильниками її були народні низи.

Нові суспільно-економічні відносини на Півдні України прискорили розвиток виробничих відносин. Відсутність кріпаччини, застосування вільнонайманої праці на території січових паланок створювали і нову адміністративно-військову адміністрацію – “Козацьку республіку” на січових просторах.

Січ – це не тільки козацький гарнізон на тому чи іншому острові Дніпра. Це нова військово-виробнича організація українського народу на вільних Запорізьких землях.

Паланки забезпечували Січ усім необхідним. Зовнішні закупки січовиків зводились до мінімуму. На Січі дбали про виробництво зброї, виготовляли гармати, виготовляли порох на “майданах”, розвивали конярство, вівчарство, скотарство, ткацтво, гончарство, рибальство, шевство, кравецтво, чинбарство, заохочували цивільну та військову освіту. Не закріпивши свою цивільну освіту, набуту будь-де, січовою, українцеві годі було сподіватись посісти посаду навіть сотника.

Виготовлення гармат на території Інгулецької та Самарської паланок, де були віковічні праліси та залізо-марганцеві руди, привело козаків шляхом спроб і помилок до започаткування використання реактивної дії гарматних жерл при штурмі фортець. Залп пакету жерл гармат розносив на друзки ворота брам будь-якої фортеці. Сагайдачний, Хмельницький, Сірко й інші отамани січовиків брали штурмом такі фортеці, які були не під силу навченій армії європейських монархів. Силу козаків Сагайдачного, Хмельницького, Сірка, Виговського, Богуна, Кривоноса та інших знали в Криму, Туреччині, Франції, Іспанії та Московії. Французи роками не могли взяти Дюнкерка, а Сірко здобув його за одну ніч. У Барселоні ще й досі існує заборона вживати ім'я Івана Сірка.

Нове вільне козацьке суспільство породило і нову прогресивну стратегію й тактику, властиву розумові вільної людини. Жодна підневільна кріпосницька армія не могла зрівнятися з козацькою, бо кожен козак у бою усвідомлював свою мету, не був скутий у своїх діях, був підготовлений до бою на основі передової тактики, мав право на ініціативу та командне зростання. Козаки Сагайдачного, Хмельницького, Сірка, Дорошенка, Виговського та інших дивували всю феодальну Європу та Туреччину, які були охоплені страхом поширення козацьких республіканських основ на їхні держави. Саме на Україні формувались передумови республіканської конституції Пилипа Орлика, майже на сто років випередивши конституції США та Франції. Проте успіхи козакам давалися нелегко. Вони їм коштували великого поту, зусиль і крові у боротьбі з чужинцями і не менших зусиль доводилось витратити на боротьбу зі своєю зрадливою дрібною й великою козацькою старшиною, що мала на меті лише корисливі інтереси.

Найвизначнішим наступником Б.Хмельницького в усіх відношеннях був Іван Остапович Виговський, але на його українському державотворчому шляху стала зажерлива й обмежена козацька старшина. Її дуже не влаштовували традиційні козацькі звичаї та непослух бунтівливих селян. Козацька старшина більше дбала про свої інтереси, нехтуючи елементарними інтересами селян та міщан. Старшина не могла сама упоратись зі своїми волелюбними селянами, а тому шукала підтримки у коронованих осіб та їхніх емісарів в Україні.

Ось така древня демократія на Україні кінця XVII ст. як хворий зуб чи скалка у п'яті мордувала Польщу, Московію та Туреччину. Козацька республіка Україна була на заваді Польщі – укріпитися на просторах від Балтики до Чорного моря, Туреччині – завоювати Європу, а Московії – захопити Босфор, Дарданелли, Близький Схід з Єрусалимом та Балканами, і створити над імперію – “Третій Рим”. Всі монархи Європи і Порты були єдині проти України, бо вона загрожувала їхній феодально-кріпосницькій системі.

Б. Хмельницький, І. Виговський, а потім і І. Мазепа розуміли це і руйнували антиукраїнські союзи та силою зброї відбивалися від зовнішніх ворогів, граючи на їхніх

протиріччях. Найкраще це вдавалось Б. Хмельницькому та його писареві І. Виговському. Але надто були нерівні сили гетьманів і вузьке коло українських патріотів у гетьманському оточенні та велика кількість обмеженої козацької старшини, яку стримувала лише тверда рука Б. Хмельницького.

За свого життя Б. Хмельницький своєчасно не подбав про свого наступника і народ про це нічого не знав. Раптова смерть Богдана (чи отруєння?) збентежила генеральну старшину, в більшості його родичів. Почалась гризня за владу, бо гетьманський ранг обчислювався у сто тисяч дворів посполитих селян по всій Україні. Кожен вважав себе найдостойнішим претендентом на гетьманську булаву.

II. ТВОРЦІ “ВЕЛИКОЇ РУЇНИ”

Достойнішими за І. Виговського вважали себе М. Пушкар, П. Тетеря, І. Безпалий та інші. Вони увсебіч вели інтриги проти нього своїми доносами королю та цареві, їхні доноси були підставою для Варшави та Москви втручатися в українські справи. Не на висоті виявився й Іван Сірко з Запорізьким Кошем у справах захисту української державності. Спільними зусиллями вони й унеможливили спроби І. Виговського створити міцну Українську державу.

Козацька старшина власними силами не могла тримати в покорі свій народ, який не хотів ні польського холопства, ні московського рабського кріпацтва, ні турецького гаремно-галерного ісламу, а хотів вільного козацького ладу. Старшина почала шукати підтримки своїх привілеїв і влади над своїм народом – хто в Москві, хто в Варшаві чи Стамбулі. Міжусобна гризня старшини обезкровила Україну і перетворила її на “Велику Руїну”. Тоді говорили: “Від Богдана до Івана (Мазепи) не було гетьмана” (1657-1687 роки). Міжусобну старшинську колотнечу найпідліше використовували Польща з російським царатом.

З усіх наступників Б. Хмельницького найбільше виділявся інтелектом, освітою, хитрістю, військовим талантом та дипломатичністю І. Виговський. Саме його і хотів бачити при своєму синові Юркові консультантом Б. Хмельницький. Проте, чорна заздрість та інтриги П. Тетері, М. Пушкаря, І. Безпалого, П. Апостола, М. Ханенка, І. Брюховецького та інших польсько-московських прихильників унеможливила спроби І. Виговського створити міцну Українську державу. Російський царат через В. Шереметьєва, О. Трубецького, Г. Ромодановського та С. Пожарського хотів обманом заарештувати гетьмана І. Виговського та звести нанівець демократичні основи на Україні, але І. Виговському ці підлі наміри стали відомі. В яких же умовах заварювались ці інтриги московського царату?

III. ЛІТОПИСИ ПРО ПОГОДУ В XVII СТ.

Кліматичні зміни в Європі почалися ще в четвертичному періоді палеоліту. Причини похолодання різні, але найголовніші з них – катаклізми, що відбулися в космічних просторах, через які пролягала орбіта Землі.

Згідно вітчизняних літописів, регіональні похолодання були частими явищами. Так холодними були зими і весни 1605–1615 років (десятирічний цикл). Дуже холодними були зими і дощові літа в 1657 і 1658 роках. Холодні та дощові поліття змінювалися посухами та навалою сарани. Так у 1683 р. вдруге зацвіли дерева (дані Мазуринського літопису).

У 1653 р. дуже постраждав південь Московії від дощових злив і градобоїв (Брянськ-Севськ-Вороніж). У 1657 р. Московію знову спіткали великі зливи та градобої, перед початком яких у високих широтах вся небесна сфера палала різноколірним північним сяйвом (“знамение небесное к беде и пожарам”). У 1658 р. Московію знову спіткала холодна зима з хуртовинами та посушливим літом. Така ж сама погода в Московії була і 1659 р. із затяжними зливами, градобоєм та нашестям сарани. В Московії почався голод. Купці й монастирі мали запаси хліба, але приховували його для згвинчування цін та закабалення простолюдинів. У 1659 р. холодна зима та недороди спіткали й Україну, але у меншій мірі Полісся та лісостеп Конотопщини.

Голод у Московії викликав заворушення селян, розбої та грабежі на дорогах. Москва теж була оточена юрбами голодного люду. Царат із боярською Думою вирішив поправити свої труднощі за рахунок України, посиливши експансію до чорноморського узбережжя. Царат почав формування армії з розбійних загонів для ліквідації козацького самоврядування на Україні. Одночасно він вів підступні інтриги на Україні, залучаючи на свій бік лестощами та обіцянками зрадливу промосковську старшину.

Від своїх розвідників із перехоплених листів до В. Шереметьєва та О. Трубецького І. Виговський своєчасно довідався, що його хочуть заарештувати. Проте, він продовжує люб'язну переписку з царем та московськими воєводами, щоб виграти час, доки знайде нових спільників у особі татар, польських добровільних загонів гусар і затяжних (найманих) загонів сербів та молдаван. Московські воєводи переважали І. Виговського кількістю своїх воїнів, але це зборище грабіжників було неповоротке, погано озброєне і – що гірше – навчене військовій справі як мистецтву.

І. Виговський повільно наближався з Чигирина до Біловежжя Ніжинщини, обравши свій ранговий маєток Круничполе як ставку та центр збору й навчання загонів своїх козаків, тримаючи в невіданні московитів про свої сили. Проливні дощі та розбагнючений степ заважали рухові обозів із продовольством та гуртами худоби й коней, але кожен козак-кіннотник мав свої недоторкані запаси. Регіон Біловежжя І. Виговський використав для поповнення своїх запасів солоної риби, худоби, сіна, пшона, гречаної крупи, хліба та озброєння. Як тільки припинились дощі та підсох степ, підійшли до с. Голінки татари, І. Виговський на настійливе прохання ніжинського полковника та наказного гетьмана Г. Гуляницького про допомогу, рушив до Конотопа, а йому назустріч виступив С. Пожарський із-під Конотопа. Місце вирішального бою нав'язав С. Пожарському І. Виговський – с. Соснівку.

Моральний стан московських воїнів був на низькому рівні. Укомплектовані для грабежу на Україні, вони на мали нічого святого за душею. Затуркане, залякане своїми командирами московське “воїнство” трималось купи лише страхом. Безліч разів катований та “мічений” своїми можновладцями, московит із подивом побачив на Україні вільного селянина, міщанина, козака, не такого як у Московії, січеного на стайнях, і це вражало озброєного московського холопа, погіршувало його боездатність. Такий воїн ніколи не був надійним у бою. Затурканий кріпосний стрілець та безправний обідраний дворянин виявилися поганими воїнами і під Конотопом. Обеззброєну Московську державу врятувала лише зрада продажної української козацької старшини, яку Т. Шевченко відніс до розряду “грязі та сміття”.

ІV. ПРОВАЛ ПАСТКИ НА ІВАНА ВИГОВСЬКОГО

Отже для арешту І.Виговського в 1659 р. в Україну було послано понад 200000 воїнів на чолі з воєводами О. Трубецьким, Г. Ромодановським, С. Пожарським, С. Львовим, Ф. Куракіним, П. Скуратовим та іншими. Лише на захоплення Конотопа, сотенного містечка Ніжинського полку, було кинуто 40000 воїнів. 70-денна облога фортеці почалася 21 квітня. Оборonoю фортеці керував ніжинський полковник Григорій Гуляницький.

Московські воєначальники планували узяти фортецю одним махом і відгуляти Великодні свята, захопивши запаси міста. Але конотопчани внесли поправки в ці плани – вони захищались мужньо з контратаками та нічними нападами на московитів під час туманних ночей. Три ряди оборонних валів і ровів перед валами надійно захищали місто. Спроби московитів засипати рови були невдалими, бо козаки цією землею за ніч зміцнювали вали фортеці. Гарматно-лучний обстріл московитів не досягав мети, а гармаші Конотопа вели неквапливий, але дошкульний прицільний обстріл у відповідь по позиціях противника. Конотопчанам в обороні фортеці дуже допомагали багністі

Гетьман Іван Виговський
Малюнок ХУІІІ ст.

простори перед валами. Взимку оборонцям Конотопського замку було б набагато важче захищатися, але О. Трубецький був не дуже “книжен” і не читав літописів про штурм Липецька-Конотопа ханом Ногаєм у січні 1283 р.

Ставка О. Трубецького знаходилась за 10 км від Конотопа в урочищі “Таборище” на південній околиці с. Підлипного. Керівництво облогою та штурмом фортеці проводилось за допомогою “гінців”. Письмові команди не завжди відповідали справжній бойовій обстановці і часто приносили атакуючим більше шкоди, ніж успіхів. О.Трубецький часто не хотів відриватися від “чревоугодия” та чаювання у спокійних обставинах із витівками “потешных робят”. Він годинами не приймав донесень гінців, щоб не порушувати блазнівальні вистави скоморохів.

Потерпівши невдачу біля валів Конотопської фортеці під час штурму, О. Трубецький та його соратники вирішили вплинути на психіку конотопчан. По території спалених куренів Вовкогонівки, Загребелля та Дрижчівки московське військо проводило цілоденні маятникові марші на виду у конотопчан, щоб продемонструвати свою велику силу. (Така “хитрість” була заснована і в 1942 р. понад Доном біля Воронежа, щоб налякати німців великою силою: ганяли сюди-туди 569 стрілковий полк цілу ніч. Спадщина!). Під час безглузвих маршів “потешные робяты” носили з собою опудала повішених на шибеницях “козаків”, “татар” і “поляків”, а переодягнених на козаків московитів били палицями; вони корчилися, просили пощади та закликали конотопчан здаватися у полон. Ця скоморошня лише веселила козаків на валах. Ну як тут не згадати “вішання” опудала І.Мазепи царем Петром І, биття його ціпками та тягання вулицями Глухова. Чисто московська злобна мстивість! Особливо захоплювався витівками “потешных робят” С. Пожарський під час свого маршу до с. Соснівки.

Довідавшись про підступні наміри ворогів, І. Виговський почав гарячково готуватись до відсічі московській армії. Легковажити такою небезпекою не можна було. Він спішно зібрав віддані йому полки, домовився з кримським ханом Мехмет-Гіреєм про допомогу, але не повідомив хану про кількість козаків, яких ще треба було переформувати та навчити до зустрічі з московитами. Гетьман домовився з керівниками польських добровільних загонів гусар А. Потоцьким, Яблоновським та Липчинським про допомогу та спільні навчання з козаками в боротьбі з московською кіннотою в степах Білих Веж. Гетьман найняв “затяжні” (наймані) загопи сербів та молдаван для посилення охорони ставки гетьмана. Своєю ставкою в Біловежжі гетьман зробив ранговий масток Круничполе. Козаки посилено готувались до форсування річок у нічний час, спорудження загатних гребель та затоплення пойми річок, де передбачалась атака на “ворога”, та нічного форсування кіннотою обезводненої річки нижче загатної греблі. Що це – нове у військовому мистецтві “по-Виговському” чи відгомін добре відпрацьованої козацької тактики минулих часів? Учбове тренування козаків на Удаї та Острі далось взнаки і виявилось занадто “мокрим” для московитів на р. Куколці, а тому цю ганебну купіль московська та радянська історіографія замовчували 340 років, і автору цих рядків часто закидали: “Зачем ты листаешь эти грязные страницы истории?”

Одночасно козаки заготовляли худобу на свіже м’ясо, солому та в’ялену рибу, бондарі робили липові діжки для тіста (рідкий хліб), заготовляли пшоно, робили вози, кували холодну зброю та багри проти кінноти, заготовляли порох та відливали кулі, робили сідла та кінську зброю. Все робилось без примусу, швидко і доботно.

І. Виговський не хотів спільно з татарами переправлятися через броди річок біля с. Голінка та М. Самбора, щоб татари не знали про справжню силу його полків і залишалися на допоміжних ролях. І. Виговський остерігався, щоб Трубецької не підкупив хана так, як король Казимір під Берестечком. Татари І. Виговському потрібні були більше для повного оточення московитів під Соснівкою та полонення їх. У другій половині червня 1659 р. І. Виговський повів свої полки від Круничполя, Івангорода та Білих Веж через Тиницю на Соснівку, перевіряючи їхню бойову готовність на марші.

Довідавшись про прибуття І. Виговського до с. Соснівки, О. Трубецької припинив штурм Конотопа і послав більшу частину своїх військ під команду С. Пожарського теж до с. Соснівки. На допомогу С. Пожарському, як передові загопи та розвідники, були надані козаки наказного гетьмана І. Безпалого (“наказним” його зробив Г. Ромодановський). С. Пожарський не любив І. Безпалого і нехтував його порадами. Козаки Безпалого по дорозі до Соснівки мали кілька дрібних сутичок з розвідниками І. Виговського. С. Пожарський наближався до с. Соснівки як на степову мисливську прогулянку. Бездарний і зарозумілий воєначальник С. Пожарський даремно нехтував слухними порадами свого лакузи бути обережним при зближенні з І. Виговським. Козаки Безпалого відчули, як пильно стежать за рухом московитів розвідники Виговського, але С. Пожарський рухався не кваплячись і на степових “привалах” (перепочинках) пиячив і розважався. “Потешные робяты” на привалах і на ходу влаштовували герці з рженими “виговчиками” і “перемагали” під вигуки і регіт стрільців. Або співали щойно створені походні шлягери:

Царь наш батюшка родной
И болярин Семеон Пожарский

Нас ведут в поход степной
Уничтожить стан татарский.

Інші колони горлопанили:

Князь Пожарский молодец удалой

Нас ведет походом.

– Куда?

– На Сосновку!

– Зачем?

– На базар!

– Что там купим?

– Самовар!

– Зачем?

– Будем ляхов, татар резать, хохлов бить!

Будем чай горячий пить!

– Ура!

Споглядаючи за цією скоморошною, “наказний” І. Безпалій цідив крізь зуби своїм наближеним: “Злигала нас недоля та лиха година з цими “болярами” та окольничими, ідуть як телята на Соснівську різницю і не зважають на застереження”. Ознайомившись з даними розвідки, місцевістю, взаємним розташуванням військ та місцезнаходженням ставки О. Трубецького за 10 км від своїх військ, І. Виговський вигукнув: “Бог послав нам знову Пилявці і гріх буде не повторити їх під Конотопом!”

На спільній нараді у І. Виговського було домовлено і дано вказівку козакам готувати переправу на виду в Пожарського через р. Куколку, ганьбити московитів та викликати їх на герць, вести голосні розмови про завтрашній ранковий бій. Друга загатна гребля будувалась потай нижче по течії р. Куколки для заболочення соснівського та шаповалівського русла Куколки та низини. Ця гребля зменшувала рівень води в Куколці для переправи кінноти козаків і поляків під час нічної тилової атаки на війська С. Пожарського із засідки між Соснівкою та Полівкою. Орієнтири нічної атаки встановили підлипенські розвідники. Щоб не чути було тупоту коней, їм на ноги прилаштували м’які “капці”. Удар наносився в обхід усіх ярів з виходом на підлипенську дорогу до Шаповалівки. З допомогою підлипенських провідників татари починали атаку на світанку через Саранівське городище зі сходу, коли бій буде уже в повному розпалі. Підлипенські козаки перед боєм успішно вночі відігнали коней резерву Трубецького далеко в Торговицький степ, а потім передали їх І. Виговському після бою.

V . НІЧ ПЕРЕД БОЄМ

У п’ятницю, 27 червня 1659 р., воїни С. Пожарського вели активні підготовчі роботи до рейду по с. Соснівці та атаки на ставку І. Виговського, хоча до ладу не знали, де він перебуває. А гетьман ще на світанку почав особисто оглядати ліве прибережжя р. Куколки з лозняками та вербами від загатної греблі до місця переправи через р. Куколку. Загатну греблю гетьман наказав закрити перед заходом сонця, а переправу через Куколку починати козакам опівночі по сигналу з Соснівки трьома світловими стрілами. Вслід за козаками через Куколку тихо мали рухатися поляки. У визначеному місці

(урочище п'яти доріг) загони мали вишикуватися і чекати фіктивної атаки козаків із Соснівки. По сигналу з Соснівки трьома пострілами з гармат і трьома вогневими стрілами мала початись вирішальна тилова і лобова атака на табір С. Пожарського.

У другій половині дня І. Виговський інспектував татарську ділянку атаки в присутності Мехмет-Гірея. Татари мали на світанку переправитись біля Саранівського городища на правий берег р. Куколки і атакувати С. Пожарського зі сходу пізнім ранком. Татари були задоволені, на них випадав найменший тягар бою, а І. Виговський уникав зрадливості непевних союзників.

У суботу 28 червня 1659 р. день згасав тихо і віщував погожий ранок. Сонце передавало свої повноваження повновидому місяцеві. Потомлені риттям шанців та інших укріплень московити після досить холостої юшки з солониною, про яку злословили: “Крупина за крупиною ганяється с дубиною” та по півтарані “на рыло” і “від пуза” води з криниці, лягали горілиць просто неба й міцно засинали, теревенячи перед сном: “Ничаво, робятушки! Завтра в Сосновке отожремси!”. В наметі С. Пожарського йшла нарада князів-бояр і окольничих, як найкраще полонити “Івашку Виговчика” і закладеного доставити до Москви “перед ясные очи царя батюшки”. Удар планувався на ранок, як тільки розсіється над болотом туман.

Усі спроби розвідників І. Безпалого щось розвідати удень про наміри І. Виговського та розташування його військ не мали успіху. У вечірньо-нічні часи безпалівці тим більш були безсилі, бо в шаповалівських зимівниках не залишилось людей – всі втекли від гвалту московитів до Соснівки.

До намету С. Пожарського покликали І. Безпалого. Наказний запропонував налагодити зв'язок із Трубецьким.

– Головой отвечаешь за связь и снабжение! Собирай своих головорезов и вручи донесение Трубецкому! – відповів Пожарський.

Стримуючи ознаки радощів, що вирвався з-під опіки нерозважливого С. Пожарського, добірний загін І. Безпалого мчав до с. Підлипного в урочище “Таборище” (нині тракторний стан 1-го відділення радгоспу) в ставку О. Трубецького. Дрібні загони татар і козаків І. Виговського уникали сутички з І. Безпалим.

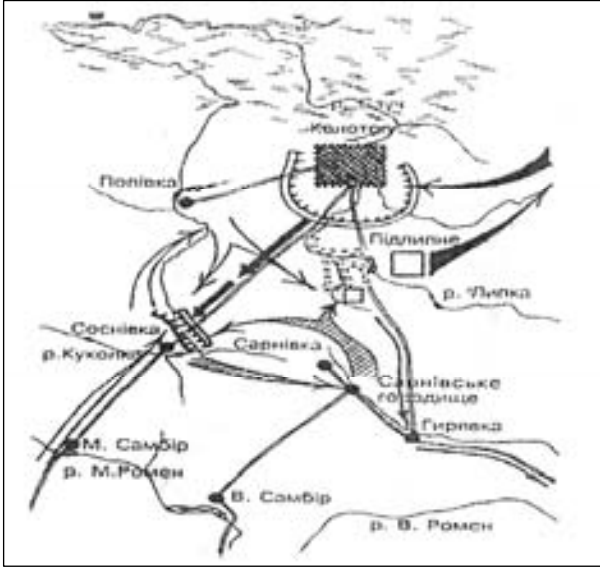
Прочитавши листи С. Пожарського, та вислухавши інформацію про військову обстановку під Соснівкою, О. Трубецької рішуче сказав, що більше 200 обозних коней, нав'ючених продовольством, не дасть. Під охороною сотні козаків І. Безпалого обоз рушив до Шаповалівки. Через годину її зустрічав з чортиханням С. Пожарський. В ставку О. Трубецького зразу ж були відправлені хворі та поранені московити (своїм ходом). Ледве виїхали з розташування військ С. Пожарського, як почалася фіктивна атака козаків з Соснівки.

28 червня 1659 р. над Соснівкою упали на землю вечірні сутінки. Здавалось все навколо потонуло в тиші. В місячному освітленні посріблені росой трави, кущі лозняків та приболотні верби і їхні тіні набирали якихось таємничих обрисів. Ближче до півночі в заростях запугукали пугачі, подали свої голоси сиворакші та болотні бугаї. З боліт і русла Куколки стали злітати зграями водоплавні птахи, перелітаючи над табором московитів у різних напрямках.

– Чего это они разлетались? – питали одні.

– Стают на крыло, – відповідали інші.

Птахів потурбували козаки І. Виговського вище і нижче Соснівської греблі. Тихо форсуючи Куколку невеликими групами, козаки “знімали” без галасу сонні передові пости московитів, ліквідували загорожі та різні перепони для кінноти перед греблею і дець опівночі подали сигнали, що шлях для кінноти вільний. Несподівано, як вихор, змітаючи напівсонних переляканих московитів, козаки увірвались у табір С. Пожарського, але потім уповільнили натиск, “злякались” і почали безладно втікати до Соснівки. Переполоханий С. Пожарський і його керівні “сотоварищи” спочатку добряче розгубилися, а коли побачили безладну “втечу” козаків, кинулись нерозважно з усіма силами переслідувати утікачів і вскочили до Соснівки. В Соснівці злетіли у повітря три сигнальні стріли і гарматні постріли – знак козакам і полякам до атаки табору С. Пожарського з тилу.

НА КАРТІ ПОЗНАЧЕНІ

- Маневр та атака військ Гетьмана І. Виговського на скіпанку 27 червня 1659 року біля с. Соснівка.
- Маневр та атака військ татар на ранок 28 червня 1659 року біля с. Соснівки.
- Рух російських військ до Конотова.
- Облога Конотова військами Трубецького з кінця до кінця червня 1659 року.
- Рух російських військ до с. Соснівка.
- Відступ решток військ Трубецького з-під Конотова та с. Підлипного.

Кіннота С. Пожарського у місячних сутінках усюди натикалась на перепони і пастки. На греблі і перед нею створилась “пробка”. Кіннота і піхота робили спроби перебраться через річку вплав, але загатна гребля зробила своє діло: кінні і піші топились у багнистих пливунах. На крики по допомогу ніхто не реагував, біля греблі йшла жорстока різанина та розстріл упритул. Не втішилися й ті, хто проскочив греблю, бо з боку Підлипного почалась атака козаків і поляків. Почався жорстокий передсвітанковий бій. Серед командного складу С. Пожарського не було єдності, команди суперечили одна одній, воїни не знали кого слухати. Остаточно приголомшила московитів ранкова атака татар. Оточення виявилось повним. Увесь день 29 червня 1659 р. довершувався розгром і полонення окремих груп. Це був, власне, вже не бій, а полювання з арканами на оточених московитів, залишених напризволяще, голодних і розлючених на своїх командирів. Метався по степу із загоном охорони С. Пожарський, розмахував шаблею і вивергав на всіх хриплі лайки та заклик давити “хохлов, ляхов и татар”, аж доки не був заарканений татарами, зв’язаний сирицею і доставлений до хана Мехмет-Гірея.

Хан докоряв С. Пожарському, що безглуздо погубив царське військо, а князь брудно виматюкав хана і плюнув йому межі очі. З наказу хана татарин одним махом ятагана відтяв Пожарському голову. Утираючи рукавом обличчя, хан обурювався: “Князь, а плюється, як верблюд”. Голову С. Пожарського відправили з полоненим московитом князю О. Трубецькому.

Разом із Пожарським потрапили у полон воєначальники С. Львов, В. Куракін та П. Скуратов. Втрати московитів убитими та полоненими становили понад 30000 воїнів. Точні втрати російського війська понад три сотні років замовчувались...

Усіх полонених московитів І. Виговський віддав татарам, а гармати полякам як трофей. Загиблих козаків, татар і московитів хоронили окремо на території нинішньої Шаповалівки. На глибині 2-х метрів будівельники виявили масові поховання (під дитсадком).

Після розгрому московитів під Соснівкою О. Трубецької та Г. Ромадановський із І. Безпалим зняли облогу Конотопа й, відбиваючись від козаків І. Виговського, розгубивши свій обоз, спішно відступили до Путивля. Деморалізовані рештки московитів О. Трубецького та Г. Ромадановського були неспроможні захищати Московію. Царський уряд укріплював Москву і готувався до переїзду в Казань. У московських військах спалахнули заворушення за несплату грошей за українські походи, але з допомогою загонів Артамона Матвеева заколотників страчували і заворушення у військах придушили. Г. Ромадановському з великим трудом вдалось створити нову загарбницьку армію для поневолення України.

Інтриги та відверті виступи противників І. Виговського заставили його повернути свої сили на Гадяч проти наказного гетьмана Павла Апостола, але перемогти їх не вдалося. Не вдалося І. Виговському вигнати з Києва В. Шереметьєва. Крім того, проти І. Виговського виступили І. Богун, І. Сірко. Блискучий рубака на полі бою, І. Сірко був обмежений у політиці і державотворенні. Підбурений провокаторами-крикунами в січовому Коші, що І. Виговський запродує Польщі Україну, Сірко сліпо виступив проти І. Виговського. Під час участі татар у боях під Конотопом і Соснівкою І. Сірко зробив наскок на Крим і заставив Мехмет-Гірея припинити допомогу І. Виговському та повернутися до Криму.

З великою здобиччю татари посунули до Криму з-під Соснівки, а поляки з військовими трофеями – до Польщі. І. Виговському треба було розв’язувати складні питання в боротьбі за владу і Українську державу. Зажерлива і обмежена козацька старшина була далеко не патріотична, її більше цікавила гетьманська влада, рангові маєтності та царсько-королівська протекція. Свій же народ для неї був лише робочим бидлом.

Отямившись від Соснівсько-Шаповалівських Пилявців, ціною величезних зусиль і страт своїх воїнів, невдоволених поразкою під Конотопом та Соснівкою, царат створив нову армію. Використовуючи міжусобну колотнечу козацької старшини, Г. Ромадановський знову рушив на Конотоп.

Конотопська сотня не могла вчинити Г. Ромадановському опір. Конотопчани хлібом-сіллю та хресним ходом під церковні дзвони вийшли на зустріч Г. Ромадановському, благаючи його не карати мирних людей, адже не вони чинили опір, а козаки ніжинського полковника Г. Гуляницького. Злорадний і мстивий Г. Ромадановський зневажливо відповів: “Винных Бог същет, а войско надобно потешить!” І московське воїнство вчинило гвалт, наругу та грабежі в Конотопі. Були

вщент розграбовані навіть конотопські церкви. Таке ж саме мародерство Ромодановський чинив повсюдно по Україні, забираючи собі все найцінніше, називаючи українців “виговчиками” та “чумазами хохлами”. Найбільше московити збиткувалися над беззахисними простими людьми. Мародери втішались три доби, а потім рушили на Борзну. Місто палили, а мешканців страчували. Жінок та дітей відправляли в Московію як заручників. Навіть козацька старшина починала шкодувати, що своєчасно не підтримала І. Виговського. Бувший наказний гетьман І.Безпалий повсюдно чув докори на свою адресу за нерозсудливу підтримку розбійних московитів. Він карався в муках сумління і пішов у монастир замолювати свої гріхи. Полум’я міжусобної боротьби старшини охопило усю Україну і вона перетворилась на велике згарище – суцільну “Велику Руїну”.

Характеризуючи козацьку старшину тих часів та її прислужництво царям та королям Т. Шевченко у вірші “І мертвим, і живим, і ненародженим...” писав: “Раби, підніжки, грязь Москви, Варшавське сміття – ваші пани, Ясновельможні гетьмани...”

-
1. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. X. – К., 1998. – 394 с.
 2. Ефименко А. История украинского народа. – К., 1990. – 510 с.
 3. Костомаров М. Руина. Собр. соч. в 8 кн., – СПб., 1905.
 4. Аркас М. Історія України-Руси. – Петроград, 1918.
 5. Кониський Г. Історія Русів. – К., 1991.
 6. Величко С. Літопис. – Т. 2. – К., 1991.
 7. Лазаревский О.М. Описание старой Малороссии. Полк Нежинский. – Т. 2. – К., 1893.
 8. Борисенков Е., Пасецкий В. Экстремальные природные явления в русских летописях XI-XVII ст. – Л., 1983.
 9. Свідчення, записані автором цієї публікації зі слів конотопських старожилів А.А. Лисого та Т.І. Лисенка (м. Конотоп Чернігівської обл.).
 10. Свідчення, записані автором цієї публікації зі слів репресованого соснівського священика Карпа Трохимовича Копитченка (м. Хібіногорськ Мурманської обл. (РФ)).
 11. Свідчення, записані автором цієї публікації зі слів репресованого підлипенського священика Дмитра Степановича Карпенка (м. Хібіногорськ Мурманської обл. (РФ)).

Надія ОНИЩЕНКО
(Ніжин)

Запах червоної калини і стиглих королівських груш Мані-Лейба

“Мані-Лейб був одним із найкращих, якщо не кращим єврейським поетом Америки. Я довідався про нього ще десь у 26-му чи 27-ому роках. Його віршована казка про хоброго хлопчиська “Інгл-цінгл-хват” із чудесними малюнками знаменитого Алієзера (“Еля”) Лисицького, була серед нас, учнів молодших класів Черкаської єврейської школи, дуже популярною. Ми знали її напам’ять, декламували на ранках, перемальовували з неї картинки. І ще любила дівтора його “Лід фун бройт” (“Пісню хліба”), покладену на музику відомим тоді єврейським композитором Юлієм Енгелем. Її не тільки співали, але і грали, зображуючи, як засівають поля, як сходять колоски пшениці,